NAIM KARIMOV IJODIDA ADABIY PORTRET: SHAXS, DAVR VA BADIIY-TARIXIY TALQIN

Mo‘ydinova Muqaddasxon Ziyovuddin qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada akademik Naim Karimov ijodida adabiy portret janrining shakllanishi, ilmiy-badiiy tabiati va metodologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Olimning Cho‘lpon, Usmon Nosir, Hamid Olimjon hamda XX asr o‘zbek adabiyoti namoyandalari haqidagi tadqiqotlari misolida adabiy portretning biografik dalil, arxiv hujjati, xotira, psixologik kuzatuv va badiiy talqinni birlashtiruvchi janr sifatidagi imkoniyatlari ochib beriladi. N. Karimovning shaxs va davr munosabatini tiklash, tarixiy haqiqatni hujjatli materiallar asosida yoritish hamda ijodkor ruhiy qiyofasini asarlari bilan uzviy bog‘liq holda yaratish mahoratiga alohida e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: Naim Karimov, adabiy portret, biografik metod, ma’rifiy roman, tarixiylik, hujjatlilik, ijodkor shaxsi, Cho‘lpon, Usmon Nosir, XX asr adabiyoti.

Annotation: This article analyzes the formation, scholarly-artistic nature and methodological features of the literary portrait genre in the works of academician Naim Karimov. His studies of Cho‘lpon, Usmon Nosir, Hamid Olimjon and other representatives of twentieth-century Uzbek literature are examined as examples of a genre that combines biographical evidence, archival documents, memoirs, psychological observation and artistic interpretation. Special attention is paid to Karimov’s ability to reconstruct the relationship between personality and historical period, to illuminate historical truth through documentary materials, and to portray the writer’s inner world in close connection with the writer’s literary works.

Keywords: Naim Karimov, literary portrait, biographical method, educational-biographical novel, historicity, documentary evidence, creative personality, Cho‘lpon, Usmon Nosir, twentieth-century Uzbek literature.

Аннотация: В статье анализируются становление, научно-художественная природа и методологические особенности жанра литературного портрета в творчестве академика Наима Каримова. На материале его исследований о Чулпане, Усмане Носире, Хамиде Алимджане и других представителях узбекской литературы XX века раскрываются возможности литературного портрета как жанра, соединяющего биографический факт, архивный документ, воспоминание, психологическое наблюдение и художественную интерпретацию. Особое внимание уделяется мастерству Н. Каримова в воссоздании взаимосвязи личности и эпохи, документальном восстановлении

исторической правды и раскрытии духовного облика писателя через его творчество.

Ключевые слова: Наим Каримов, литературный портрет, биографический метод, просветительско-биографический роман, историзм, документальность, личность писателя, Чулпан, Усман Носир, узбекская литература XX века.

Adabiy portret adabiyotshunoslik va adabiy tanqidning shunday janrlaridan biriki, unda ijodkorning tashqi tarjimai holi emas, uning ma’naviy qiyofasi, estetik dunyoqarashi va davr bilan murakkab munosabati markazga chiqadi. O‘zbek adabiyotshunosligida bu janrning ilmiy va badiiy imkoniyatlarini kengaytirgan olimlardan biri Naim Karimovdir. Uning tadqiqotlarida yozuvchi hayoti arxiv ma’lumoti, zamondoshlar xotirasi, tarixiy vaziyat va badiiy matn bilan o‘zaro bog‘langan holda tiklanadi. Natijada portret oddiy biografik ocherk doirasidan chiqib, shaxs va zamonning o‘zaro ta’sirini ko‘rsatuvchi murakkab ilmiy-badiiy konstruksiyaga aylanadi. N. Karimovning bu usuli ayniqsa XX asrning ziddiyatli adabiy taqdirlarini qayta anglashda katta ahamiyat kasb etdi.

Naim Karimov ijodining muhim xususiyati – hujjatga tayanish bilan obrazli bayonni qarama-qarshi qo‘ymasligidir. “XX asr adabiyoti manzaralari” kitobida adiblar hayoti va ijodi alohida faktlar ro‘yxati tarzida emas, yaxlit tarixiy jarayon ichida ko‘rsatiladi [1]. Olim bir yozuvchining taqdirini tasvirlar ekan, shu taqdirni shakllantirgan ijtimoiy-siyosiy muhit, adabiy aloqalar, zamondoshlar munosabati va ijodiy bahslarni ham yoritadi. Bu esa portretga panoramik ko‘lam beradi: kitobxon bir shaxs qiyofasi orqali butun bir davrning ma’naviy iqlimini ko‘rish imkoniga ega bo‘ladi. Shu ma’noda N. Karimov portretlari tarixiy shaxs haqidagi ilmiy bilimni davrning ruhiy manzarasi bilan uyg‘unlashtiradi.

Olimning “Cho‘lpon” ma’rifiy romanida adabiy portret biografik tadqiqot bilan epik hikoyalash imkoniyatlari tutashgan janr darajasiga ko‘tariladi [2]. Asar uzoq yillar davomida arxivlarda olib borilgan izlanishlar, shoirning qarindosh va zamondoshlari bilan suhbatlar, matbuot materiallari va turli hujjatlarga tayanadi. Biroq mazkur dalillar quruq xronologiya shaklida berilmaydi: muallif voqealarni ichki dramatizm, sabab-oqibat bog‘lanishi va shaxsiy tanlovlar mantig‘i asosida tartiblaydi. Natijada Cho‘lpon portreti nafaqat shoir va adib, balki o‘z davrining ma’rifiy, milliy va estetik muammolarini chuqur his qilgan murakkab shaxs sifatida gavdalanadi. Portretdagi hujjatlilik badiiy ta’sirni susaytirmaydi, aksincha, uning ishonarliligini kuchaytiradi.

Naim Karimovning Usmon Nosirga bag‘ishlangan izlanishlari adabiy portretning fojiaviy taqdirni tiklashdagi imkoniyatini yaqqol namoyon etadi. “Usmon Nosir: hayotiy lavhalar, hujjatlar, rivoyatlar” hamda “Usmon Nosirning so‘nggi kunlari” kitoblarida shoirning hayot yo‘li hujjatli materiallar va xotiralar asosida qayta tiklanadi [3; 4]. Muallif uchun qatag‘on faktini qayd etishning o‘zi yetarli emas; u bu fojiaga

olib kelgan muhit, shoirning xarakteri, ijodiy ehtirosi va ruhiy qarshiligini ham ko‘rsatishga intiladi. Shu sabab portretda tarixiy dalil bilan psixologik kuzatuv uyg‘unlashadi. Bu usul Usmon Nosirni faqat qurbon sifatida emas, o‘z ijodiy irodasi va shaxsiy qiyofasiga ega san’atkor sifatida anglash imkonini beradi.

Hamid Olimjon haqidagi tadqiqotlarda ham N. Karimov portret yaratishni ijod poetikasini o‘rganish bilan bog‘laydi. “Hamid Olimjonning poetik mahorati”, “Go‘zallikning olmos qatralari” va shoir hayotiga bag‘ishlangan lavhalarda adibning hayotiy tajribasi, estetik qarashlari hamda she’riy uslubidagi o‘zgarishlar bir-birini izohlovchi omillar sifatida tahlil etiladi [5; 6]. Olim portretning tashqi chizgilaridan ko‘ra, ijodiy laboratoriyani ochishga e’tibor beradi: qaysi hayotiy kuzatuv qanday obrazga aylangan, badiiy tafakkur qaysi manbalardan oziqlangan, shoirning davr bilan munosabati poetik ifodada qanday aks etgan kabi savollar uning tahlil markazida turadi. Shu tariqa portret adibning “kim bo‘lgani”ni emas, “qanday ijod qilgani”ni ham tushuntiradi.

N. Karimov adabiy portretlarining metodologik tayanchi tarixiylik tamoyilidir. Olim shaxsni keyingi davrning tayyor hukmlari bilan baholashdan saqlanib, uning qaror va qarashlarini o‘sha davr sharoiti doirasida anglashga harakat qiladi. Bunda tarixiy kontekst shaxsiy mas’uliyatni yo‘qqa chiqaradigan bahona emas, balki ijodkor tanlovining murakkabligini ko‘rsatadigan ilmiy mezondir. XX asr o‘zbek adabiyoti vakillarining ko‘pi keskin siyosiy bosim, mafkuraviy o‘zgarishlar va madaniy uzilishlar sharoitida yashagan. N. Karimov aynan shu ziddiyatni portretning ichki dramatizmi sifatida ochadi. Natijada adib obrazi bir yoqlama “qahramon” yoki “jabrdiyda” qolipiga tushmay, tarixiy sharoitda tanlov qilgan tirik inson qiyofasida namoyon bo‘ladi.

Adabiy portretning badiiyligi Naim Karimovda to‘qima yaratish bilan emas, faktlarni kompozitsion va ifodaviy jihatdan maqsadli tashkil etish bilan yuzaga keladi. Muallif xotira, maktub, arxiv hujjati, kichik voqea, xarakterli detal va zamondosh fikrini shunday ketma-ketlikda joylashtiradiki, ular birgalikda shaxsning ichki qiyofasini ochadi. Ayrim epizodlarning sahnaviyligi, dialoglarning kiritilishi, muhim voqealar oldidan tarixiy fonning kengaytirilishi kitobxonni dalilni shunchaki bilishga emas, uning ma’nosini his etishga undaydi. Bu usul ilmiy matnning aniqligini saqlagan holda o‘qish jarayonini jonlantiradi. Shu jihatdan N. Karimov portretlari ilmiy-biografik tadqiqot bilan hujjatli nasr orasidagi samarali janriy muloqotni namoyon etadi.

Naim Karimovning ma’rifiy-biografik yo‘nalishdagi asarlarida “shaxs – davr – ijod” uchligi yetakchi strukturaviy tamoyil bo‘lib xizmat qiladi. Shaxsning ichki dunyosi uning ijodi orqali, ijod esa davrning real muammolari va tarixiy hodisalari fonida talqin qilinadi. Bunday yondashuv ayniqsa jadid va qatag‘on davri adiblarini o‘rganishda muhim bo‘ldi. Chunki uzoq vaqt mafkuraviy taqiqlar sabab buzib

ko‘rsatilgan yoki sukutga mahkum etilgan tarjimai hollarni tiklash uchun faqat matn tahlili yetarli emas edi. Arxiv, xotira va hujjatni badiiy asar bilan birga o‘qish zarurati paydo bo‘ldi. N. Karimov bu ehtiyojni izchil ilmiy usulga aylantirib, o‘zbek biografik adabiyotshunosligining imkoniyatlarini kengaytirdi.

Mazkur portretlar filologik ta’lim nuqtayi nazaridan ham katta ahamiyatga ega. Talaba adib hayotini xronologik sanalar ketma-ketligi sifatida emas, ijodiy shakllanish jarayoni sifatida ko‘ra boshlaydi. Arxiv hujjati va badiiy matnni qiyoslash, xotira manbasiga tanqidiy yondashish, tarixiy fakt bilan muallif talqinini farqlash kabi ko‘nikmalar shakllanadi. N. Karimovning portret yaratish tajribasi shu sababdan tadqiqotchiga manbashunoslik, biografik metod va matn tahlilini birlashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Ayni paytda uning asarlari ilmiy matnning o‘quvchiga tushunarli va ta’sirchan bo‘lishi mumkinligini ham isbotlaydi: murakkab tarixiy material aniq kompozitsiya, jonli detal va mantiqiy izoh yordamida ma’rifiy mazmunga ega bo‘ladi.

Naim Karimov portretlarida manbaning ishonchliligiga munosabat ham alohida ilmiy ahamiyatga ega. Arxiv hujjati, xotira va og‘zaki guvohlik bir xil darajadagi dalil sifatida qabul qilinmaydi; ularning paydo bo‘lish sharoiti, muallifi va vaqt masofasi hisobga olinadi. Ayniqsa, qatag‘on davri tarixini tiklashda xotira manbasi hissiy jihatdan qimmatli bo‘lsa-da, uni hujjat va matbuot materiallari bilan qiyoslash zarur. N. Karimovning biografik izlanishlari shu jihatdan portret janrini manbashunoslik bilan yaqinlashtiradi. Tadqiqotchi shaxs qiyofasini yaratish uchun faqat ko‘p fakt yig‘maydi, balki faktlar o‘rtasidagi ishonchlilik darajasini ham tartiblaydi. Natijada adabiy portretning badiiy jozibasi tarixiy aniqlik hisobidan emas, aksincha, sinchiklab tekshirilgan materialning mazmunli kompozitsiyasi orqali yuzaga keladi.

N. Karimov yaratgan portretlarning yana bir muhim vazifasi madaniy xotirani tiklashdir. Cho‘lpon, Usmon Nosir va boshqa taqdirlar haqidagi kitoblar alohida ijodkor tarjimai holini yoritish bilangina cheklanmay, uzoq vaqt buzib talqin qilingan tarixiy davrni inson taqdiri orqali qayta ko‘rishga yordam beradi. Bunda katta tarix kichik biografik detalda namoyon bo‘ladi: bir xat, bir uchrashuv, nashr taqdiri yoki zamondoshning xotirasi davrning umumiy muhitini sezdiradi. Portret janrining kuchi ham shunda – abstrakt tarixiy tushuncha shaxsiy kechinma va ijodiy qaror bilan bog‘lanadi. Naim Karimov shu imkoniyatdan foydalanib, adabiyot tarixini jonli insoniy tajriba sifatida qayta quradi va kitobxonni o‘tmishga tayyor hukm bilan emas, dalil, savol va tahlil orqali yondashishga undaydi.

Xulosa qilib aytganda, Naim Karimov ijodida adabiy portret janri shaxsni tasvirlashning oddiy biografik shaklidan chiqib, tarixiy haqiqat, ijod psixologiyasi va badiiy talqinni birlashtirgan ilmiy-badiiy janr darajasiga ko‘tarilgan. Olim Cho‘lpon, Usmon Nosir, Hamid Olimjon va boshqa adiblar qiyofasini yaratishda hujjatga sodiqlik, tarixiylik, psixologik kuzatuv va kompozitsion obrazlilikni uyg‘unlashtirdi. Uning portretlarida ijodkor taqdiri davr taqdiridan ajralmaydi, biroq shaxsning

individual ovozi ham yo‘qolib ketmaydi. Shu bois N. Karimov merosi o‘zbek adabiyotshunosligida biografik metod, ma’rifiy roman va hujjatli-badiiy portret taraqqiyotini o‘rganishda muhim metodologik manba bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2008. – 535 b.
2. Karimov N. Cho‘lpon: ma’rifiy roman. – Toshkent: Sharq, 2003. – 464 b.
3. Karimov N. Usmon Nosir: hayotiy lavhalar, hujjatlar, rivoyatlar. – Toshkent: Sharq, 1993.
4. Karimov N. Usmon Nosirning so‘nggi kunlari. – Toshkent: Sharq, 1994.
5. Karimov N. Hamid Olimjonning poetik mahorati. – Toshkent: Fan, 1964.
6. Karimov N. Hamid Olimjon. Shoir hayoti va ijodidan lavhalar. – Toshkent, 1979.
7. Karimov N. va boshqalar. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999.